

H. Diederiks, *Een stad in verval. Amsterdam omstreeks 1800, demografisch, economisch, ruimtelijk* (Dissertatie Universiteit van Amsterdam, Amsterdamse Historische Reeks IV; Amsterdam, 1982, xvii + 439 blz., f 29,50, ISBN 90 9000 344 4).

In de periode 1795-1815 nam de bevolking van Amsterdam af met 18%, van c.221.000 tot c. 180.000 inwoners. De grootste, economisch belangrijkste stad van de voorbije Republiek geraakte in verval, desastreuus in de jaren 1810-1813. Dit kerngegeven zette de auteur er toe om op een 'grotendeels kwantitatief-beschrijvende wijze' (4) de samenhang te onderzoeken tussen demografie, economie en 'ruimte' (woondichtheid, spreiding van economische bedrijvigheid, verzorgingspatroon, sociale structuur): de drie grote hoofdstukken van het boek. Het proefschrift is een specimen van de 'new urban history': géén breed opgezette sociaal-economische studie met incorporatie van institutionele aspecten (zoals waardenpatroon, politiek systeem), hetgeen de studies over Amsterdam, Haarlem en Delft in de negentiende eeuw van respectievelijk Th. van Tijn, F. Messing en J.A. de Jonge zo aantrekkelijk maakt. Betreft de 'nieuwe' stadsgeschiedenis van H. van Dijk over Rotterdam een negentiende-eeuwse havenstad, die profiteerde van het commercieel herstel van Nederland na 1850, Amsterdam vóór 1815 was een pre-industriële stad in verval.

Diederiks blijkt niet gelukkig met de van de geschiedschrijving van de negentiende-eeuwse steden afgeleide typologie van de pre-industriële stad. Een van de weinig daartoe te rekenen vraagstellingen, die hij voor zijn studie bruikbaar acht, is die over de sociale structuur, te weten de vraag of er binnen de Amsterdamse stadsmuren sprake is van een sociale differentiatie óf segregatie in en tussen de verschillende wijken. Zijn aandacht richt zich voornamelijk op de wisselwerking tussen de demografische en de economische teruggang. De inleiding vormt een zwakke start van het boek. De lezer zoekt daarin vergeefs naar een plaatsbepaling in de huidige theorievorming over de stadsgeschiedenis en naar een scherpe afbakening van (uitvoerbare) vraagstellingen. De thematiek is echter van belang. Men raakt gaandeweg onder de indruk van het vele werk dat verricht is. Diederiks heeft bij zijn bronnenonderzoek naar volledigheid gestreefd. De 85 tabellen, 37 grafieken en 25 kaarten getuigen van hoge ambachtelijke kwaliteit, waar echte cliometristen hier en daar uiteraard wel wat op af te dingen zullen hebben. De lezer wordt goed op de hoogte gehouden van methodische vraagstukken, maar helaas worden tussentijdse samenvattingen of conclusies van gedane bevindingen onregelmatig verstrekt. Daardoor is het moeilijk in de veelheid van gegevens lijnen te ontdekken.

In het hoofdstuk over demografie wordt aan de hand van ondermeer sterftetafels, doopboeken en ondertrouwregisters nagegaan of de bevolkingsafname is toe te schrijven aan verhoging van het sterftecijfer of aan verlaging van geboorten en dalend aantal huwelijken. In de periode 1810-1815 blijkt de afname ongeveer net zo groot te zijn als in de totale periode 1795-1810. In het laatstgenoemde tijdvak remt een klein vestigingsoverschot het sterfte-overschot (onder andere het gevolg van de grote kindersterfte in weeshuizen, waarin in 1795 9% van alle Amsterdamse kinderen wonen, en bij de minnen!); in 1810-1815 is de bevolkingsafname, groot 20.000, voor 60% toe te schrijven aan het vertrekoverschot. Vele demografische factoren passeren de revue: leeftijdsopbouw, sexe, burgerlijke staat, jaargetijden. Belangrijke informatie wordt verschaft over het sociale huwelijkspatroon en over de onmisbare plaats van de migranten op de krappe huwelijksmarkt (vrouwenoverschot). In de demografische groei van het achttiende-eeuwse Amsterdam was er, zoals in iedere pre-industriële stad, van een sterfte-overschot sprake en was de bevolkingstoename te danken aan een vestigingsoverschot als gevolg van de economische groei. Het effect van

het omgekeerde, van een vertrekoverschot sedert 1810, is uiteraard af te lezen in de economische structuur.

Was het demografisch onderzoek met zijn geduldige analyses en voorzichtige verklaringen nog te volgen, het als 'impressionistisch' bedoelde beeld van de economische structuur wordt geschaad door de springerige opsomming van allerlei bedrijfstakken en producties van landbouw, nijverheid, economische en maatschappelijke (in het bijzonder overheids-) diensten. Toch is het verrassend kennis te nemen van de grote verscheidenheid van de Amsterdamse economie. Minutieus worden allerlei bronnen, zoals patentregisters, bedrijfstellingen (1811-1813) en nijverheidsenquêtes (1808, 1816 enz.) onderzocht om vanuit de beroepsstructuur de relatieve betekenis te kunnen aangeven van de verschillende sectoren en van de afzonderlijke delen binnen iedere sector, speciaal de nijverheid. De schrijver onderscheidt verzorgende (basic-) bedrijven en stuwende (non-basic-)bedrijven. De eerste soort voorziet in de basisbehoeften van de Amsterdamse bevolking (voedsel, kleding, huizen). De stuwende bedrijven zorgen voor een netto stedelijk inkomen: het betreft hier bedrijven die ook exporteren. Deze lijden sterk onder de stagnerende handel en de afnemende aanvoer van grondstoffen, vooral na de proclamatie van het continentale stelsel. De continuïteit van de omvangrijke stadsoverheidsdiensten (met name de publieke werken) blijkt overigens de economische teruggang sterk te hebben vertraagd. Interessante opstapjes voor nader onderzoek zijn notities over nijverheid en armenzorg, innovatie en specialisatie van een aantal ondernemers ondanks de algemene economische malaise, loon en werkgelegenheid, voorts allerlei informatie, die te zijner tijd kan worden ingepast in een diepgaande analyse, die we node missen, van het moeizaam economisch herstel van Amsterdam na 1813.

Voor iedere rechtgeaarde Amsterdammer is het hoofdstuk over de ruimte belangwekkend door zijn vele kaartjes én door het betrekken van de resultaten van de vorige hoofdstukken op de ruimte-thematiek wonen, werken en verzorging. Diederiks onderscheidt tien wijken als 'waarnemingseenheden' om de woondichtheid/leegstand, de locatie van de overheidsdiensten en de beroepsstructuur per wijk vast te stellen. Na de constatering van de (doorgaans geringe) afstand tussen wonen en werken en van de welstandsverschillen tussen de wijken (met als welstandsindicatoren onder andere huurwaarde, bepaalde belastingen, dienstpersoneel) concludeert de auteur, dat de sociale structuur in de oude binnenstad nog wel een gemengd karakter vertoont, maar dat zich vóór 1800 al een sociale segregatie aan het voltrekken was tussen de rijke grachtengordel en de arme arbeiderswijken: de Jordaan (met de grootste concentratie bevolking en nijverheid), de oostelijke en westelijke eilanden. De auteur geeft in zijn grafieken aanzetten tot het statusaspect van de sociale stratificatie (onder andere de polarisatie tussen rijk en arm, de neergaande positie van de hogere middengroepen), maar werkt dat niet uit; hij deed dat wél in zijn studie over de achteruitgang van Leiden (1978).

Dat brengt ons weer tot de verzwegen grenzen, die Diederiks zichzelf stelde. Waarom heeft hij niet de verwachtingen getemperd van de lezer, die opveert bij het lezen van de spaarzame, zeer interessante bladzijden, waarop macrokaders en lange-termijn-processen aan de orde zijn: wanneer hij spreekt over de hiërarchische plaats van Amsterdam in het Nederlandse stedensysteem (5-13) en over de herkomstgebieden van de immigranten (117-131). In dit kader zou een berichtje in een noot over de aanstaande verschijning van Jan de Vries' boek over de verstedelijking in Europa (1500-1800) niet misstaan hebben. Het ligt voorts voor de hand, gezien de term 'verval' in de titel, dat de these van Joh. de Vries over de economische achteruitgang en over de externe en interne contractie van de Amsterdamse centrale stapelmarkt uitdrukkelijk aan bod komt. De auteur moet dit toch aange-

voeld hebben, want hij zegt onverwacht op pagina 113: 'de centrale vraagstelling van ons onderzoek (betreft) reacties op stagnatie en achteruitgang'. Diederiks had de lezer moeten vertellen, waarom hij de bestaande historiografie willekeurig verwerkte: van de totaal 489 tekstanotaties verwijzen de meeste naar gepubliceerd cijfermateriaal. Niemand kan bij de broodnodige geschiedschrijving over de Bataafs-Franse tijd de vele gegevens veronachtzamen van deze studie. Doch de auteur had ons aan zich verplicht, indien hij een slot-hoofdstuk had gemaakt, waarin hij zijn onderzoeksverslag op een bevattelijke wijze had samengevat en in de bestaande historiografie had geïntegreerd. We hopen dat hij dat alsnog zal doen vanuit het standpunt dat resultaten van wetenschappelijk werk, zeker over de stad Amsterdam, toegankelijk moeten zijn voor de geïnteresseerde leek.

Ook voor historici is het boek niet uitnodigend. Het bevat zelden een boeiende betoogtrant. De waarschuwing van G. Mentink en A. van der Woude, gedaan in het slot-hoofdstuk van hun boek (1965) over Rotterdam en Cool, dat de indruk van 'een soort veredeld ganzenborden' moet worden vermeden, mag nog steeds niet in de wind worden geslagen. Daarbij komt, dat het animo tot lezen vanaf het begin ernstig is aangetast, doordat de computer-tekstverwerker geforceerd een rechterkantlijn maakte, die tot een slechte lay-out, tot ongelijke spaties en tot zeer vele onaanvaardbare woordafbrekingen leidde (ko/volgende regel: oplieden; gro/ei). De schuld ligt bij de automatische zetprocedure, de verantwoordelijkheid bij de auteur. Een jarenlange studie met zoveel precisie uitvoeren en dan tenslotte op die wijze de balans tussen vorm en inhoud verstoren, is onbegrijpelijk: de historici behoren op dit punt toch scrupuleus te zijn? De auteur handelde in dit opzicht in strijd met zijn reeds erkende wetenschappelijke merites.

P. Overmeer

S. Top, *De bende van Bakelandt in de geschiedenis, de literatuur, het volkslied en het volksverhaal*, I, *Lodewijk Bakelandt en zijn bende. Bijdrage tot de studie van de groeps-criminaliteit rond 1800 voornamelijk in het Leidedepartement* (Kortemark-Handzame: Uitgeverij Familia et Patria, 1983, 307 blz.).

Criminele bendevoorming is een intrigerend, fascinerend maatschappelijk vraagstuk, dat gedurende de laatste decennia ook in de historische belangstelling is komen te staan. In ons land is de eerste moderne historische monografie die van Van den Eerenbeemt, *Van mensenjacht en overheidsmacht* (1970). Na hem kwamen de antropologisch-historische studies van A. Blok over de bokkerijders en van Florike Egmond over de Hollandse bende (1981). In Duitsland kunnen we studies als die van Küther (1976) aanwijzen, in Engeland Alan Macfarlane (1981), terwijl het grensgebied tussen Noord-Frankrijk en de Zuidelijke Nederlanden het jachtterrein is van Richard Cobb. In die laatstgenoemde streken ligt de lokatie van de studie van de Leuvense historicus-volkskundige, professor Top. De auteur wijdt er een trilogie aan, waarvan thans het eerste, historische, deel is verschenen. Het betreft de uitwerking van een prijsverhandeling die in 1974 werd bekroond. De stof wordt in slechts twee hoofdstukken gevat. Het eerste (32-109) bevat algemene beschouwingen over groeps-criminaliteit aan het einde van de achttiende en in het begin van de negentiende eeuw. Het tweede hoofdstuk (111-246) behelst een analyse van het straf dossier-Bakelandt.

Bendevoorming en groeps-criminaliteit zijn nog moeilijker te 'verklaren' dan individuele strafwetsovertredingen. De bekende trits criminogene factoren: van sociaal-economische, politieke en 'structurele' aard, laat te veel vragen open, die slechts door analyse van specifieke, tijd- en plaatsgebonden, situaties nader beantwoord kunnen worden. Armoede,